

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ОФОРМЛЕННЯ ЗВЕРНЕННЯ
ДО СУДУ З КЛОПОТАННЯМ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ
МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ**

**FEATURES OF THE PROCEDURAL FORMALATION OF AN APPLICATION
TO THE COURT WITH A REQUEST FOR THE APPLICATION
OF COERCIVE MEASURES OF A MEDICAL CHARACTER**

Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей процесуального оформлення звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру. Авторка акцентує увагу на тому, що в умовах військового стану виникає необхідність зміни та роз'яснення відповідних норм законодавства відповідно до виклику сучасності. Зокрема, постає потреба в уточненні та оптимізації окремих аспектів процесуального забезпечення застосування примусових заходів медичного характеру. Адже на разі уповноважені особи (слідчі, прокурори, дізнавачі) максимально завантажені розслідуванням кримінальних правопорушень, що були вчинені і вчиняються державою-агресоркою, нашим східним «сусідом». Тому направлення клопотань до суду про застосування вказаних заходів не завжди відбувається у найкоротші строки. З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне визначити найбільш проблемні аспекти та особливості складання відповідного клопотання та процесуального забезпечення направлення його до суду. Відмічено, що дійсно монополія лікарів-психіатрів медичного закладу негативно відбивається на діяльності усєї системи застосування вказаних заходів. Зазначено, що психічно хвора особа, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, однозначно потребує гарантій держави від свавілля уповноважених осіб. Запропоновано додати друге речення в ч. 6 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу»: «Рішення про проведення психіатричного огляду особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника, приймається слідчим суддею у кримінальному провадженні за клопотанням прокурора, слідчого або дізнавача». З'ясовано, що відповідальність за прийняття рішення покладається на суд, тому в принципі немає різниці, яка уповноважена особа буде подавати клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Запропоновано ч. 3 ст. 509 КПК України викласти в наступній редакції: «Прокурор, слідчий або дізнавач складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду в порядку, передбаченому цим Кодексом».

Ключові слова: кримінальне провадження, примусові заходи медичного характеру, психічний розлад, неосудність, лікар-психіатр, експерт.

The scientific article is devoted to the study of the peculiarities of the procedural design of an appeal to the court with a request for the application of coercive measures of a medical nature. The author focuses on the fact that in the conditions of martial law there is a need to change and clarify the relevant legal norms in accordance with the challenge of modernity. In particular, there is a need to clarify and optimize certain aspects of procedural support for the use of coercive measures of a medical nature. After all, at the moment, the authorized persons (investigators, prosecutors, investigators) are maximally loaded with the investigation of criminal offenses committed and committed by the aggressor state, our

eastern «neighbor». That is why petitions for the application of the specified measures are not always sent to the court in the shortest possible time. In view of the above, we consider it expedient to determine the most problematic aspects and features of drafting the relevant petition and procedural support of sending it to the court. It was noted that indeed the monopoly of psychiatrists of a medical institution has a negative impact on the activity of the entire system of applying the specified measures. It is noted that a mentally ill person who has committed a socially dangerous act clearly needs state guarantees against the arbitrariness of authorized persons. It is proposed to add the second sentence in Part 6 of Art. 11 of the Law of Ukraine «On Psychiatric Assistance»: «The decision to conduct a psychiatric examination of a person who has committed a socially dangerous act without his informed consent or without the consent of his legal representative is taken by the investigating judge in criminal proceedings at the request of the prosecutor, investigator or inquirer». It was found that the responsibility for making a decision rests with the court, therefore, in principle, it does not matter which authorized person will submit a request for the application of coercive measures of a medical nature. Part 3 of Art. 509 of the Criminal Procedure Code of Ukraine should be amended as follows: «The prosecutor, investigator or inquirer draws up a request for the application of coercive measures of a medical nature and sends it to the court in the manner prescribed by this Code».

Key words: *criminal proceedings, coercive measures of a medical nature, mental disorder, insanity, psychiatrist, expert.*

Вступ. В умовах військового стану виникає необхідність зміни та роз'яснення відповідних норм законодавства відповідно до виклику сучасності. Зокрема, постає потреба в уточненні та оптимізації окремих аспектів процесуального забезпечення застосування примусових заходів медичного характеру. Адаже на разі уповноважені особи (слідчі, прокурори, дізнавачі) максимально завантажені розслідуванням кримінальних правопорушень, що були вчинені і вчиняються державою-агресоркою, нашим східним «сусідом». Тому направлення клопотань до суду про застосування вказаних заходів не завжди відбувається у найкоротші строки. З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне визначити найбільш проблемні аспекти та особливості складання відповідного клопотання та процесуального забезпечення направлення його до суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем застосування примусових заходів медичного характеру приділяли свою увагу такі вчені, як Ю. П. Аленін, О. А. Банчук, В. М. Бурдін, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, В. Р. Ілейко, В. Л. Кириченко, А. М. Кушнір, В. В. Лень, Л. М. Лобойко, В. О. Маракус, В. Т. Нор, О. П. Олійник, Д. П. Письменний, В. Ф. Погорілко, В. О. Попелюшко, П. М. Рабінович, Д. В. Сімонович, О. М. Скрябін, Р. О. Стефанчук, В. М. Тертишник, В. М. Трофименко, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло, Г. А. Шпиталенко, М. Є. Шумило та інші. Питання розслідування суспільно небезпечних діянь за участю осіб із розладами психіки та поведінки розглядали у своїх працях О. С. Артеменко, К. О. Горбій, О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій, Т. О. Павлова, О. Г. Панчак, І. Б. Пукач, Н. М. Сенченко, Г. К. Тетерятник, С. Л. Шаренко. Проте в їх дослідженнях відсутній комплексний аналіз процесуального оформлення звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Метою статті є визначення особливостей процесуального оформлення звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Результати дослідження. В ч. 1 ст. 503 КПК України визначено наступні підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру: 1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; 2) особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку [5].

В свою чергу, В. Л. Кириченко наголошує на тому, що досудове розслідування у кримінальних провадженнях, що закінчуються розглядом у суді клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, розділяється на два етапи, які відповідають загальній меті кримінального провадження, але мають особливі завдання, що безпосередньо впливає на кінцевий результат. Авторка зазначає, що перший етап (до встановлення підстав для проведення кримінального провадження в особливій процесуальній формі) характеризується дослідженням обставин вчинення суспільно-небезпечного діяння та особи, яка причетна до цього діяння. Зокрема, вчена відмічає, що аналітична діяльність уповноваженої особи на цьому етапі може викликати у нього сумніви щодо осудності особи та необхідність залучення експерта для проведення психіатричної

експертизи. Стосовно другого етапу, то В. Л. Кириченко вказує на те, що він полягає у проведенні досудового слідства у порядку статті 39 КПК та характеризується насамперед наданням особі спеціальних процесуальних гарантій – забезпечення права на захист, застосування спеціальних запобіжних заходів, залучення законного представника тощо [3, с. 90]. І дійсно, вказані етапи є необхідними в процесі застосування примусових заходів медичного характеру.

Також законодавець в ст. 505 КПК України визначив обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру: «...1) час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення; 2) вчинення цього суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення цією особою; 3) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування; 4) поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення і після нього; 5) небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою; 6) характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням; 7) обставини, що підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, в тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення» [5].

А вже окрема група науковців (О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій) доречно вказали на відсутність нормативно-правового визначення форм, характеру відомостей, вичерпної системи критеріїв оцінки поведінки особи, що можуть слугувати фактичною підставою вважати її психічне здоров'я сумнівним. Автори спробували сформулювати основні категорії фактичних підстав та інформаційних джерел, які вказують на доцільність проведення судово-психіатричної експертизи. Так, вченими були запропоновані наступні групи обставин: «...1) обставини, котрі свідчать про те, що особа була раніше чи перебуває під наглядом психіатра, госпіталізувалася у психіатричній лікарні, визнавалася у зв'язку з психічним захворюванням непридатною до військової служби, визнавалася неосудною в іншій справі, перебувала на примусовому психіатричному лікуванні; 2) обставини, що свідчать про особливості поведінки особи, які можуть вказувати на наявність у неї психічного захворювання; 3) обставини, що випливають з інформації, отриманої із клопотань, заявлених учасниками процесу, про необхідність проведення СПЕ; 4) обставини, що засвідчують безмотивний характер злочину або вчинення злочину з особливою жорстокістю» [1, с. 296].

В свою чергу, законодавець в ч. 1 ст. 509 КПК України визначив, що слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Серед обставин були зазначені наступні: 1) наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання; 2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затягнення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо) [5].

Вважаємо за доцільне привести питання, які прописані для психологічної експертизи, але, в принципі, можлива їх постановка і експерту-психіатру: «...1) чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, які суттєво вплинули на характер її протиправних дій або злочину чи злочинних дій? 2) Які особливості мають психологічні чинники сексуально-насильницької поведінки підекспертної особи? 3) чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її свідчень у справі? 4) чи спроможна підекспертна особа з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки?

5) чи здатна підекспертна особа з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати щодо них відповідні показання? 6) чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій в емоційному стані і в якому саме, що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку? 7) чи перебувала підекспертна особа в стані вираженого емоційного збудження або емоційного напруження, що може розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання? 8) чи перебувала підекспертна особа на момент скоєння протиправних дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання? 9) чи здатна підекспертна особа з урахуванням її розумового розвитку та індивідуальних особливостей розуміти характер і фактичний зміст власних дій, керувати ними та передбачати їх наслідки? 10) чи має підекспертна особа відхилення у психічному розвитку, які не є виявами психічного захворювання?» [7].

З приводу значення альтернативного висновку лікаря-психіатра В. Л. Кириченко доречно наголосити на тому, що він буде мати доказове значення у кримінальному провадженні лише за наявності наступних умов. По-перше, вчена вказує на обов'язкову розробку порядку проведення альтернативного психіатричного огляду особи, щодо якої застосовуються примусових заходів медичного характеру, та інструкції щодо складання альтернативного психіатричного висновку. По-друге, авторка акцентує увагу на необхідності законодавчого закріплення механізму залучення спеціаліста лікаря-психіатра до роботи у комісії лікарів-психіатрів медичного закладу, що надає психіатричну допомогу. І наостанок В. Л. Кириченко пропонує внести зміни до форми № 104/о, затвердженої наказом МОЗ України від 28 липня 2016 року № 527, у частини зазначення іншого учасника психіатричного огляду особи, підстав залучення, окремого рядка для його висновку. Вчена робить висновок, що надання альтернативному психіатричному огляду та складенню за його результатами альтернативному висновку значення доказу у кримінальному провадженні щодо продовження (зміни, припинення) застосування визначеної категорії заходів сприятиме знищенню монополії комісії лікарів-психіатрів медичного закладу, в якому вони застосовуються до особи, у встановленні термінів застосування та виду примусових заходів медичного характеру, тобто слугуватиме додатковою гарантією прав особи [2, с. 158]. Погоджуючись з усім вищесказаним, відмітимо, що дійсно монополія лікарів-психіатрів медичного закладу негативно відбивається на діяльності усієї системи застосування вказаних заходів.

З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне додати другим реченням в ч. 6 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» [9] наступну норму: «Рішення про проведення психіатричного огляду особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника, приймається слідчим суддею у кримінальному провадженні за клопотанням прокурора, слідчого або дізнавача».

Зі свого боку, В. Л. Кириченко наголосити на тому, що дефекти процесуального закону позбавляють особу, до якої застосовується процесуальний примус у вигляді застосування до неї примусових заходів медичного характеру, захищати свої права у законній спосіб та сприяють тривалому порушенню прав людини на лікування в найменш обмежувальних умовах із застосуванням найменш обмежувального лікування, відповідних потребам здоров'я пацієнта та необхідності захисту фізичної безпеки інших осіб. Авторка зазначає, що психічно хвора особа в умовах чинного кримінального процесуального закону є вразливою не лише в силу її психічного захворювання, а також в силу відсутності гарантій з боку держави від свавілля [4, с. 185]. Погоджуючись з даним твердженням, зазначимо, що психічно хвора особа, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, однозначно потребує гарантій держави від свавілля уповноважених осіб.

Цікавою є думка Т. О. Павлової, яка акцентувала увагу на тому, що примусові заходи медичного характеру за своєю правовою природою є заходом, відмінним від кримінального покарання, оскільки ці два інститути мають різну сутність, цілі, види та правові наслідки застосування. Авторка вказала, що вказані заходи є примусовим заходом кримінально-правового характеру, який позбавлений кари, та за своєю правовою природою щодо обмежено осудних осіб та осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання, є формою реалізації кримінальної відповідальності щодо неосудних осіб, цей захід застосовується у якості особливого заходу безпеки [6, с. 176].

Зокрема, в рішенні Європейського Суду з прав людини «Анатолій Руденко проти України» зазначається, що провадження щодо примусової госпіталізації особи до психіатричного закладу повинно обов'язково передбачати чіткі ефективні гарантії від свавілля з огляду на вразливість осіб, які страждають на психічні розлади, та потребу в наведенні дуже вагомих причин

для виправдання будь-яких обмежень їхніх прав [10]. В свою чергу, Пленум Верховного Суду України рекомендував судам підвищити вимогливість до органів досудового слідства щодо додержання ними кримінально-процесуального законодавства при розслідуванні справ про діяння неосудних, обмежено осудних осіб і тих, які страждають на хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Якщо при проведенні досудового слідства не були з достатньою повнотою з'ясовані всі обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, і цю прогалину неможливо усунути в судовому засіданні, суд зобов'язаний повернути кримінальну справу на додаткове розслідування [8]. Тобто відповідальність за прийняття рішення покладається на суд, тому в принципі немає різниці, яка уповноважена особа буде подавати клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Відповідно до ч. 1 ст. 511 КПК України «Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру закінчується закриттям кримінального провадження або складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру». А вже в ч. 3 вищевказаної статті зазначається, що «Прокурор затверджує складене слідчим, дізнавачем або самостійно складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду в порядку, передбаченому цим Кодексом» [5]. З огляду на вищеназвані обставини, вважаємо за необхідне змінити ч. 3 наступним чином: «Прокурор, слідчий або дізнавач складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду в порядку, передбаченому цим Кодексом».

Висновки. Констатуємо вищенаведене, зазначимо, що постала необхідність у уточненні та оптимізації окремих аспектів процесуального забезпечення застосування примусових заходів медичного характеру. Запропоновано додати друге речення в ч. 6 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу»: «Рішення про проведення психіатричного огляду особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника, приймається слідчим суддею у кримінальному провадженні за клопотанням прокурора, слідчого або дізнавача». З'ясовано, що відповідальність за прийняття рішення покладається на суд, тому в принципі немає різниці, яка уповноважена особа буде подавати клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Запропоновано ч. 3 ст. 509 КПК України викласти в наступній редакції: «Прокурор, слідчий або дізнавач складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надсилає його суду в порядку, передбаченому цим Кодексом».

Список використаних джерел:

1. Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Судова психіатрична експертиза у практиці досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 295–297.
2. Кириченко В. Л. Доказове значення альтернативного висновку у справах щодо продовження застосування примусових заходів медичного характеру. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 156–159.
3. Кириченко В. Л. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дисер. на здобут. ступ. доктора філософії в галузі 081 – Право. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ: Дніпро, 2020. 314 с.
4. Кириченко В. Л. Проблеми доказування у справах щодо продовження застосування примусових заходів медичного характеру. *Право і суспільство*. 2017. № 4. Ч. 2. С. 181–185.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
6. Павлова Т. О. Примусові заходи медичного характеру як інший захід кримінально-правового характеру. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 172–177.
7. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n1556>
8. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05.-#Text>
9. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
10. Справа «Анатолій Руденко проти України» : Рішення Європейського Суду з прав людини від 17.07.2014 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_a10.